

УДК 130.2 : [141.113+123.1]

Литвин Т. С., Полтавський національний педагогічний університет
ім. В. Г. Короленка

КУЛЬТУРНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ: НА МАРГІНЕСІ МОДЕРНУ І ПОСТМОДЕРНУ

Розглядається проблема становлення постмодерної концепції культурного плюралізму в дискурсі соціальної філософії. Розкрито суперечність концепції культурного плюралізму та її обумовленість парадигмальними трансформаціями у філософській думці ХХ–ХХІ століть.

Ключові слова: культурний плюралізм, мультикультуралізм, постмодерн, ідентичність, мінорити-група.

Литвин Т. С., Полтавский национальный педагогический университет
им. В. Г. Короленко

КУЛЬТУРНИЙ ПОЛЮРАЛІЗМ: НА МАРГІНЕСЕ МОДЕРНА І ПОСТМОДЕРНА

В статтє рассматривается проблема становления постмодернистской концепции культурного плюрализма в дискурсе социальной философии. Раскрыто противоречие концепции культурного плюрализма и ее обусловленность парадигмальными трансформациями в философской мысли ХХ–ХХІ веков.

Ключевые слова: культурный плюрализм, мультикультуралізм, постмодерн, ідентичность, мінорити-група.

Litvin T. S., Poltava State Pedagogical University named after V. G. Korolenko

CULTURAL PLURALISM: ON THE MARGINS OF MODERN AND POSTMODERN

The article deals with the problem becoming postmodern concept of cultural pluralism in the discourse of social philosophy. Reveals the contradiction of the concept of cultural pluralism, and its conditionality paradigmatic transformations in the philosophy of the ХХ–ХХІ centuries.

Key words: cultural pluralism, multiculturalism, postmodern, identity, Minorite group.

Термін плюралізм уперше використав у 1712 році німецький філософ-раціоналіст Х. Вольф. Його співвітчизник і сучасник Г. Лейбніц побудував на принципі плюралізму власну онтологічну концепцію – монадологію. Однак ще в добу Відродження принцип плюра-

лізму в соціальній філософії застосував Н. Макіавеллі, на що вперше звернув увагу в одному зі своїх есе І. Берлін. Макіавеллі проголосив паралельне існування двох рівноцінних, але не тотожних одна одній систем цінностей християнської і греко-римської, античної [3, с. 94-95].

Ці поодинокі прецеденти були винятком із правила, оскільки класична філософська пара-

дигма тяжіла до моністичного розуміння світу. Зовсім протилежну картину розуміння світу пропонує постмодерна філософія. Озброївшись радикальним скепсисом і релятивізмом, постмодерністи ініціювали справжню інтелектуальну революцію в душі ніцшеанської переоцінки цінностей. Постмодерн принципово відкидає основоположні риси класичної філософії: логоцентризм, детермінізм, сувору структурованість, лінійність.

Натомість у розумінні явищ, у тому числі і культурних, постмодернізм послідовно відстоює принцип ацентризму – відсутність єдиного центру, єдиного стрижня культури. Тобто, якщо відсутній єдиний центр – значить існує множина таких потенційних центрів, звідси і принцип плюралізму. Як зазначає Н. Кірабаєв, «плюралізм – це реальність нинішнього соціокультурного життя у всіх його проявах» [4].

Сама ж ідея лінійної, центрованої структури заміщується поняттям «ризом» (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі). Класичне розуміння культури як структурованої системи поступається місцем розумінню культури як ризоморфної системи. Ризом інтерпретується не в якості кореня чи лінійного стрижня, що виростає із цього кореня, але в якості цибулини, як потенційної безкінечності, що містить у собі приховане стебло, яке може розвиватися куди завгодно і набувати різних конфігурацій, бо ж вона є абсолютно нелінійною [5].

Важливим теоретичним підґрунтям концепції культурного плюралізму в постмодерному дискурсі є також новий погляд на феномен «Іншого». Проблема «Іншого» бере початок у некласичній філософії. «Філософія діалогу» Бубера, «феноменологічні» праці Сартра, «структурна антропологія» Леві-Строса та «структурний психоаналіз» Лакана утворюють ідею значення «Іншого» у процесі конститування свідомості «Я-суб'єкта», готуючи багате підґрунтя для постмодерністських студій. Згодом Фуко проголосить «смерть суб'єкта», подібно до Ніцше, який свого часу проголосив «смерть Бога».

Одним із перших до проблеми «Іншого» та «іншості» звернувся Ж.-П. Сартр у своїх ранніх «феноменологічних» працях («Буття і ніщо», «Первинне відношення до іншого»), де філософ

по-новому інтерпретує гегелівське поняття «буття-для-іншого». «Інший, – пише Сартр, – володіє таємницею: таємницею того, чим я є <...>. Це одночасно викрадач мого буття і той, завдяки якому є буття, що є моїм буттям <...>. Я відповідальний за своє буття-для-іншого, але сам не є його основою <...>. Інший закладає основу мого буття <...> ; але Інший за нього не відповідає, хоча він і створює його за своєю волею <...>» [7, с. 207]. Тобто за Сартром буття Я конструюється через буття Іншого.

Розвиток цієї проблеми можна прослідкувати у «філософії діалогу» персоналістів М. Бубера і М. Бахтіна та концепції «іншості» Е. Левінаса. Самодостатнє, монологічне Я старої філософської традиції витісняється діалогізмом. На зміну суб'єкт-об'єктивним приходять суб'єкт-суб'єктивні відносини, які є сутністю комунікативного акту.

Не менше значення для становлення проблеми «Іншого» мали ідеї «структурної антропології». Дослідження антропологів-структуралістів, передусім К. Леві-Строса, близькі до психоаналітичних студій. Але тепер предметом дослідження є вже не індивід, а етнічна спільнота як колективний суб'єкт. Дослідження антропологів-структуралістів поведінкових і когнітивних стереотипів у архаїчних, примітивних суспільствах, засвідчили, що *ratio*, яке вважалося прозорим для самого себе через акт рефлексії, зазнає суттєвого впливу із боку структур, що залишаються поза межею рефлексивного контролю.

Попри те, що висунуті структурними антропологами ідеї більше стосувалися психології, вони вплинули на світогляд молодих мислителів, що стояли в авангарді інтелектуальної революції 60-70-их років ХХ ст. Одразу слід зазначити, що ці ідеї були витлумачені в дещо вульгарній формі. Стверджувалося, що не існує єдиного, універсального, абсолютного *ratio*, натомість існує множина рівноцінних *ratio*.

Недарма Ж. Дельоз і Ж. Деррида проголошують примат «*difference*» – різниці над тотожністю. Деррида, зокрема, зазначає, що «*différance* є (я підкреслюю це перекреслене «*e*») те, що робить можливим існування буття-справжнього, ніколи не виявляючи саме себе» [2, с. 128-129]. Дельоз, окремі погляди якого

солідаризуються із ідеями ліво-анархістських течій 60-х років, протиставляє принципу ідентичності як втіленню структурованості, ієрархічності, центризму так зване «номадологічне» мислення, побудоване на принципах відмінності, іншості.

Немає також і єдиної універсальної системи культурних цінностей, а, отже, європоцентризм із його претензіями на універсальність є фікцією. Більше того, теоретики постструктуралізму і постмодернізму, зокрема Р. Барт, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, М. Фуко, будучи непримиренними противниками фашизму і тоталітаризму взагалі, пов'язували ці суспільно-політичні феномени із претензіями певної системи культурно-світоглядних цінностей на універсальність, тотальність.

Тут, безумовно, не обійшлося без впливу критики крайнощів раціоналістичного світогляду в неklasичній філософії, зокрема в Е. Гуссерля, М. Вебера, Д. Лукача, Т. Адорно, Г. Маркузе, М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра. Однак конструктивний тон критики раціоналізму в неklasичній філософії переростає в постмодерністів у деструктивний. Постмодерн став поглибленням ірраціоналізму неklasичної філософії, подібно до того як німецька класика стала поглибленням гносеологізму і раціоналізму філософії Нового часу. Недарма один із перших критиків постмодернізму Ю. Габермас зазначав, що «постмодерн рішуче позиціонує себе як антимодерн» [8, с. 7].

Яким же чином поворот у розумінні феномену іншого вплинув на становлення концепції культурного плюралізму? Для класичної філософії характерні бінарні опозиції, що являють собою стійкі ментальні конструктиви. Можемо говорити про базовість бінарної опозиції «Свій – Чужий». Інші бінарні опозиції, наприклад «Схід – Захід», «Традиція – Сучасність», «Чоловіче – Жіноче», відносно цієї базової є похідними. Поняття «Інший» – результат зняття бінарної опозиції шляхом деконструкції поняття «Чужий». Інший не Чужий, він просто Інший; він не тотожний, але рівноцінний мені. Із цього приводу Сартр зазначав: «намагаючись поглинути Іншого, я тим не менше не перестаю стверджувати Іншого, тобто не перестаю заперечувати свою тотожність із Іншим <...>. Як-

що, таким чином, я проектую здійснити єднання із Іншим, то це значить, що я проектую увібрати в себе іншість Іншого як таку, як мою власну можливість <...> можливість вбирати в себе точку зору Іншого <...>. Я хочу увібрати в себе цього конкретного Іншого як абсолютну реальність, в його іншості <...>. Бути в самому собі Іншим – ідеал, що завжди конкретно виступає у вигляді вбирання в себе цього Іншого, – це первинний зміст відношення до іншого» [7, с. 208-209].

Зміст взаємодії між Я та Іншим відтепер складає комунікативний акт, а не протистояння. У новій культурній ситуації, риси якими було наділено Я класичною філософською традицією, відмирають. Я більше не самодостатній суб'єкт, що пізнає, а лише один із елементів полікультурного комунікаційного простору. Один із найбільш послідовних сучасних критиків постмодернізму Ж. Бодріяр, автор концепції «екстазу комунікації», характеризує дану ситуацію наступним чином: «більше не існує ні того, хто передає, ні того, хто сприймає. Є тільки пара терміналів і сигнал, що йде від одного до іншого» [1, с. 283-284].

Концепція культурного плюралізму принципово відрізняється від ідеї захисту прав національних, етнічних та етноконфесійних меншин. Коли ми говоримо про національні меншини, то передбачаємо що існує певна більшість, титульна нація. Власне ця титульна нація фактом свого існування визначає існування національної меншини чи меншин. Тобто, знову маємо справу із відношенням бінарної опозиції, що породжує ситуацію нерівності.

Концепція культурного плюралізму, навпаки, передбачає паритет. Сам термін плюралізм означає, що існує певна множина рівноцінних елементів. Поняття ж «культурний плюралізм» визначається як принцип культурної багатоманітності, згідно із яким будь-яка позиція і спосіб інтерпретації світу та навколишньої дійсності мають право на існування як рівнозначні у своєму прагненні пізнати світ і адаптуватися до нього. Отже, культурний плюралізм нівелює відношення між більшістю і меншістю. Нівелюється, насамперед, чергу поняття титульна нація, а, отже, і національна держава. Оперуючи постмодерними категоріями, слід говорити

про деконструкцію метанаративу Нація – Держава, і не тільки.

Тому йдеться не лише про ідентичність нації чи етносу, а про ідентичність як таку. Суб'єктами полікультурного простору є не тільки етнічні чи національні, але й релігійні та соціальні спільноти, що мають власну ідентичність, побудовану на певній системі культурних цінностей. Тобто йдеться також про ідентичність конфесійних спільнот, релігійних сект, сексуальних меншин, молодіжних субкультур. Разом із етнічними та національними меншинами усі згадані спільноти входять до так званої категорії «мінорити-груп».

Отже, суть принципу культурного плюралізму полягає в знятті бінарної опозиції між більшістю і мінорити-групою. Таким чином, аналогічно деконструкції метанаративу Нація – Держава, можна говорити про нівелювання бінарної опозиції Чоловіче – Жіноче і деконструкцію гендерних метанаративів.

Узагалі, як зазначав Ж.-Ф. Ліотар, недовіра до «великих нарацій», тобто метанаративів, стала однією із провідних рис постмодерну. Постмодерн здійснює радикальну відмову від самої ідеї традиції. Жодна із можливих форм раціональності, «мовна гра», культурний шаблон чи наратив не може претендувати на статус пріоритетного, нормативного чи єдино легітимного метанаративу [6, с. 490-491]. Суб'єкт полікультурного комунікаційного простору має повну свободу вибору між різними системами культурних цінностей та побудованих на них ідентичностей.

Постає питання, яку роль відіграє концепція культурного плюралізму у процесах глобалізації? Гомогенізація культурного простору, як одна із головних рис глобалізації, передбачає існування базової культури. Культурний плюралізм позиціонує себе як антипод європоцентризму, вестернізації, американізації, що є втіленнями культурної тотальності. Ж.-Ф. Ліотар зазначає, що глобальні соціокультурні процеси майбутнього полягатимуть не в насильницькій уніфікації чи пошуку універсальної мови для діалогу, а навпаки – збереженні різноманітності і навіть заохоченні практики різних «мовних ігор» [3, с. 95-96].

Але розглянемо цю проблему в більш локальному вимірі, на рівні конкретної національної держави чи держави взагалі. Навіть поліетнічні держави змушені, говорячи мовою Ліотара, виробляти єдині «правила гри» для всіх етнічних спільнот – учасників суспільно-політичних процесів. Бо ж будь-яка держава – це суворо структурований організм. А тому культурний плюралізм, будучи втіленням основоположної ідеї постмодерну – ацентризму, прямо суперечить ідеї держави взагалі.

Держава і культурний плюралізм – суть антиподи. Важко уявити собі державу, яка буде функціонувати як ризома, тому досить складно передбачити результати втілення, і взагалі можливість втілення в життя таких ідей. Якщо культурний плюралізм може подолати теоретичні рамки і бути втіленим у реальності, то людське суспільство вірогідно вийде на принципово новий рівень – метаполітичний або метадержавний. Отже, ідеї постмодерної концепції культурного плюралізму видаються химерними і парадоксальними. Постмодерний культурний плюралізм не стільки розв'язує проблеми, накопичені «модерном», скільки підіймає нові питання.

Концепція культурного плюралізму стосується не скільки етнічних чи конфесійних спільнот, скільки соціальних мінорити груп, таких як жінки, сексуальні меншини, субкультури і є своєрідною апологією ідентичності цих груп. Тому культурний плюралізм тісно пов'язаний із фемінізмом та ЛГБТ-рухом. Більше того, навряд чи постмодерна маячня знайде прихильників серед представників етноконфесійних спільнот, скажімо ісламських, індуїстських чи іудейських, які більше тяжіють до парадигми премодерну тобто традиції.

У якості логічного продовження культурного плюралізму в дискурсі політичної філософії виникає концепція мультикультуралізму, яка розглядає ті ж проблеми, але більшою мірою в площині практики, ніж теорії. Мультикультуралізм демонструє одночасно спадковість і протилежність модерну і постмодерну. Головною етико-аксіологічною цінністю в лібералізмі є індивід, у той же час мультикультуралізм спрямований на захист колективних суб'єктів.

Виникає конфлікт між класичними лібералами, які вважають, що будь-які проблеми що виходять за межі інтересів індивіда, не є предметом ліберальної теорії, та лібералами-комунітаристами, які вважають, що індивід визначається спільнотою і атака на спільноту є атакою на індивіда. Зрештою усе це закінчилося мультикультурним колапсом у Європі, який розпочався восени 2010 року, триває і нині.

Концепції культурного плюралізму і мультикультуралізму демонструють конфлікт світоглядних установок двох принципово відмінних філософських парадигм: класичної – модерної і постмодерної. Обидві концепції репрезентують світоглядну систему постмодерну, у той час як втіленням світоглядної системи модерну є лібералізм, як продовження «проекту Просвітництва». Ліберальна критика мультикультуралізму базується на спробах безуспішної реанімації дискредитованих реаліями сьогодення метанаративів модерну. Парадокс ситуації полягає у тому, що попри «символічну смерть» цих метанаративів, сам лібералізм, як безальтернативний ідеологічний концепт, переживає свій апофеоз.

Попри перебування в різних площинах філософського осмислення сучасних культурних трансформацій, у центрі обох концепцій одні і ті ж базові проблеми: проблема свободи й емансипації індивіда, проблема зіткнення ментальностей, проблема рівноцінності культур і культурного діалогу, проблема комунікації в полікультурному просторі, проблема універсального і партикулярного, проблема ідентичності і самобутності, проблема співвідношення індивіда і соціуму, проблема «Іншого» та «іншості».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бодрийяр, Ж. Соблазн / Ж. Бодрийяр. – М. : Ad Marginem, 2000. – 317 с.
2. Деррида, Ж. Difference [Электронный ресурс] / Ж. Деррида. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Derr/diff.php.
3. Дианова, В. Культурный плюрализм в условиях глобализации / В. Дианова // Россия и Грузия: диалог и родство культур. – Вып. 1. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2003. – С.93–103.
4. Кирабаев, Н. Культурная идентичность, плюрализм и глобализация в современном философском дискурсе [Электронный ресурс] / Н. Кирабаев. – Режим доступа: <http://www.sociognosis.narod.ru/myweb8/docs/Kirabae v.htm>.
5. Мамонова, В. Мультикультурализм: разнообразие и множество [Электронный ресурс] / В. Мамонова. – Режим доступа: <http://credonew.ru/content/view/606/32/>.
6. Нарратив // Постмодернизм. Энциклопедия. – Минск : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
7. Сартр, Ж.-П. Первичное отношение к другому: любовь, язык, мазохизм / Ж.-П. Сартр // Проблема человека в западной философии. – М. : Прогресс, 1988. – 552 с.
8. Хабермас, Ю. Модерн – незавершенный проект / Ю. Хабермас. Политические работы. – М. : Праксис, 2005. – 368 с.

Надійшла до редколегії 27.02.2012.

Прийнята до друку 01.03.2012.